

AHMET DENKER

Reviving Palmyra in Multiple Dimensions ve *Çölün Gelini Palmira* kitaplarıyla tanıdığımız Ahmet Denker, dijital modelleme, sanal rekonstrüksiyon ve animasyon alanlarındaki araştırmaları ile bilinmektedir. Palmira ve Efes gibi birçok arkeolojik sahada çalışan yazar, sanal olarak bu alanları eski görkemli halleriyle yeniden yapılandırmış ve bu konularda çok sayıda bilimsel makale yayımlamıştır. Halen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi'nde profesör olarak görev yapmaktadır.

AHMET DENKER
KLASİK ÇAĞIN KAYBOLAN HARİKASI
ARTEMİS TAPINAĞI
TARİHÇESİ, MİMARİSİ VE DİJİTAL REKONSTRÜKSİYONU

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 726
KÜLTÜREL İNCELEMELER 20

ISBN 978-605-399-630-9

1. BASKI İSTANBUL, MART 2024

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ
YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN
DÜZELTİ ERVA AKÇA
DİZGİ VE UYGULAMA GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER
BASKI VE CİLT BİNCAN MATBAACILIK YAYINCILIK SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
TAYAKADIN MAH. ULUBATLI HASAN CAD. NO:255 ARNAVUTKÖY İSTANBUL
TELEFON: 0212 401 98 43 • SERTİFİKA No: 72758

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Denker, Ahmet, author.
Title: Klasik çağın kaybolan harikası : Artemis Tapınağı : tarihçesi, mimarisi ve dijital rekonstrüksiyonu / Ahmet Denker.
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 726. Kültürel İncelemeler ; 20.
Identifiers: ISBN 9786053996309 (paperback)
Subjects: LCSH: Temple of Artemis (Ephesus) | Ephesus (Extinct city) | Ephesus (Extinct city) --Buildings, structures, etc. | Excavations (Archaeology) --Turkey --Ephesus (Extinct city) | Relief (Sculpture) --Turkey --Ephesus (Ancient city) | Turkey--Antiquities.
Classification: LCC: NA285.E6 D46 2024

AHMET DENKER

KLASİK ÇAĞIN KAYBOLAN HARİKASI
ARTEMİS TAPINAĞI
TARİHÇESİ, MİMARİSİ VE DİJİTAL REKONSTRÜKSİYONU

İçindekiler

ix Önsöz

xiii Giriş

1 **1** Artemis, Efes ve Tapınak

1 Amazonlar, Artemis ve Tapınak

14 Artemis Kült Heykeli

17 Tapınak ve Çevresinin Kutsal Anlamı

19 Efes ve Artemis Tapınağı'nın İççe Geçen Tarihçeleri

27 **2** Yazılı Kaynaklar ve Mimarlar

27 Herodotos

29 Pausanias

33 Theopompus

34 Strabon

35 Plinius

40 Vitruvius

44 Mimarların Yazdıkları

49 **3** Kralların Tapınağı

49 Lydia Kralı Kroisos ve Tapınağın İnşasındaki Rolü

54 Pers Krallarının Dönemi

56 Büyük İskender, Hellenistik Dönem ve Genç Artemision

67 **4** Artemis Tapınağı'nın Kayboluşu, Aranması ve Bulunuşu

67 Tapınağın Kayboluşu

70 Tapınağın Yeniden Hatırlanışı ve Arama Faaliyetleri

79 Tapınağın Bulunuşu

85 Tapınağa Ait Kalıntıların İngiltere'ye Götürülmesi

86 Efes Artemisi'nin Son Barınağı: Britanya Müzesi

93 **5** İyonya Mimarisinin Kökeni ve Formu

93 İyon Tapınaklarının Ortaya Çıkışı

96 İyon Tapınak Mimarisinin Kökeni

99 İyonik Düzen ve Tapınak Mimarisi

103 İyonik Düzenin Oransal Kuralları

108 Oransal Kuralların Efes Artemision'un Rekonstrüksiyonuna Katkıları

- 111** **6** İyonik Mimari Düzeninin Sembolizmi
 - 111** Giriş
 - 112** Felsefi ve Mimari Düşünce Arasındaki Analogiler
 - 121** Mitolojik Bir Hikâye
 - 124** Volüt Kapitalerin Spirallerinin Çiziminin Çağrıştırdıkları
 - 130** Thales'ten Theodoros'a
 - 132** Çıkarımlar

- 137** **7** Tapınağın Mimarisine İlişkin Arkeolojik Bulgular
 - 137** Arkeolojik Kalıntılar
 - 138** Sütunlar
 - 138** Sütun Kaideleri
 - 139** Rölyefli Sütun Kaideleri
 - 142** Arkaik ve Hellenistik Tapınakların İyonik Kapitaleri
 - 145** Köşe Kapitaleri
 - 147** Tympanum
 - 147** Malzeme, Renk ve İşçilik

- 151** **8** Tapınağın Rekonstrüksiyonuna Doğru
 - 151** Tapınağın Bulunmasından Önceki Rekonstrüksiyon Çalışmaları
 - 157** Tapınağın Bulunmasından Sonraki Çalışmalar
 - 167** Tapınağın Planı
 - 173** Rekonstrüksiyonda İpucu Olarak Kullanılan Antik Sikkeler
 - 179** Çözüme Yönelik Tespitler ve Tapınağın Restitüsyonu

- 183** **9** Artemis Tapınağı'nın Sanal Rekonstrüksiyonu
 - 183** Sanal Arkeolojik Rekonstrüksiyon (Geri Çatım) Nedir?
 - 184** Neden Rekonstrüksiyon?
 - 185** Arkeoloji ve İmge
 - 187** Amaç
 - 188** 2B'den 3B'ye
 - 189** Arkeolojik Kanıtlar Yetersiz Olduğunda
 - 190** Bilgisayarlı Grafik ve 3B Bilgisayarlı Modelleme
 - 191** Gerçekçilik ve Gerçeklik Paradoksu
 - 193** Sanal Rekonstrüksiyonun Süreç Akışı

199 *10*      

209 Sons   

211 Kaynak    

215 S      

221 Dizin

Efes'teki Artemis Tapınağı Klasik Çağ'da o kadar büyük bir itibara sahipti ki, dünyanın yedi harikası arasında sayılıyordu. 263'te Gotlar tarafından yerle yeksan edilmesinden sonra da yıkımı devam etti. Harabesi sistematik olarak yağmalandı ve sonunda bulunduğu yer de kayboldu. Yaklaşık altı metrelik alüvyon çamurunun altına gömülmüştü. 1869'da İngiliz John T. Wood tarafından uzun süredir gömülü olan yerin keşfinden önce, dünyanın yedi harikasından biri olan Tapınak sadece eski yazarların birkaç kısa paragrafı ile biliniyordu.

Tapınağın keşfinden sonra da alanda bulunan kalıntıların azlığı, binanın mimarisi hakkında bilinmeyenlerin aydınlatılamamış olması, birçok ayrıntısıyla birlikte mimari planını ve ünlü rölyefli sütun tamburlarının yerleşim düzenini sorgulayan bir tartışmaya yol açtı. Bu tartışma hâlâ bütünüyle sonuçlanmamıştır. Bu kitapta Artemis Tapınağı'nın rekonstrüksiyonunu yapmaya, bu dünya harikası tapınağın nasıl görüldüğünün bir resmini vermeye çalıştık.

Herhangi bir mimari yapının rekonstrüksiyonunu, yalnızca yazılanlardan yola çıkarak gerçekleştirmek imkânsızdır. Özellikle tapınak mimarisinin en büyük eserlerinin başında gelen Efes'teki Artemis Tapınağı için bu çok doğrudur, çünkü bu tapınak birçok ilkin bir araya geldiği bir yapı olması nedeniyle geleneksel açıklamaların, yorumların ve teorilerin penceresinden görülememektedir. Tapınağa ait eski yazılı kaynaklar, mimari yazı dilinin geliştiği zamandan çok önce kaleme alınmış olup muğlaklıklarla doludur. Bu kitapta kullandığımız kaynaklar, Wood'un keşfi ve onu takip eden kazıların ortaya çıkardığı arkeolojik kanıtlar, Plinius ve Vitruvius'un yazdıkları ve tapınağı tasvir eden diğer antik yazarlar ile antik sikkeler oldu.

Dünyadaki büyük antik yapı kalıntılarının en zengin koleksiyonlarından biri olan Britanya Müzesi, bu satırların yazarına Artemis Tapınağı'nın günümüze kalan parçalarına doğrudan bakmak ve İyonyalı taş ustaları tarafından işlenmiş taşlara dokunmak, onları ölçmek ve resimlemek için eşsiz bir imkân sağladı. Artemis Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu, ancak şimdiye kadar keşfedilmiş neredeyse tüm önemli parçaları içeren müzede yaptığımız çalışmalar sonunda mümkün olabilmektedir.

Bu nedenle, elinizde tuttuğunuz kitabın yazılması Britanya Müzesi'nin Yunan ve Roma Antik Eserleri Departmanı (Greek and Roman Antiquities Department) mensuplarına çok şey borçludur. Özellikle 2020 senesinde kaybettiğimiz Ian Jenkins'in aziz hatırasını hürmetle anmak, Peter Higgs ve Lesley Fitton'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Britanya Müzesi'nde 2011-2014 yılları arasında üç yaz boyunca yapılan çalışmalar, British Council ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Araştırma Fonu'nun destekleri ile mümkün olabilmıştır. 2015-2017 yazları misafir profesör olarak beni ağırlayan Cambridge Üniversitesi'ne, nadir antik kaynaklara, çizim ve fotoğraflara ulaşmamı sağlayan Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne teşekkür borçluyum. Bu projenin vazgeçilmezi olan saha çalışmalarına izni ve desteği nedeniyle kazı başkanı Sabine Lads-taetter'e de şükranlarımı sunarım. Kitap üzerindeki çalışmalar, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden aldığım sabbatical izniyle, misafir profesör olarak bulunduğum University of South Florida'da (USF) tamamlanmıştır. Aradığım her kaynağı bulup temin eden USF kütüphanesi çalışanlarına, kitap içinde yer alan rekonstrüksiyonlar ve çizimlerde emekleri geçen öğrencilerim Bayram Akdeniz, Berk Gencan, Barnas Kahramaner, Uluç Yıldız ve Samet Topçuoğlu'na, ayrıca kitabın okuruyla buluşmasını sağlayan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İdari Koordinatörü Cem Tüzün'e ve kitabın dizgi tasarımını özenle yapan Görkem Didem Öztuncer'e emek ve katkıları için çok teşekkür ederim.

Ahmet Denker
Mayıs 2022, İstanbul

Efes Artemisionu’nun uzun bir hikâyesi var; hakkında çok şey yazıldı, söylendi ve çizildi. Dünyada belki de hiçbir tapınak, esrarı ve erişilemez oluşu; bilinmezliği ve bulunamaz oluşu ile insanı Efes Artemisionu gibi tesir etmemiştir. Efes Artemisionu, Efes’in sembolü idi ve yedi kez yıkılmış olmasına rağmen her defasında Efesliler tarafından daha büyük ve daha da görkemli olarak yeniden inşa edilmişti. Bu kitaba konu olan Sidonlu Antipatros ve Bizanslı Philon’un dünyanın yedi harikasından biri olarak tasvir ettikleri, 4. yüzyılda inşa edilen ve Geç Klasik döneme ait olmasından dolayı Klasik Artemision olarak anılan bu sekizinci ve en son tapınaktır. Bu tapınak çok sayıda araştırma ve yayına konu olmuştur. Literatürde ayrıca Hellenistik Tapınak, İskender Tapınağı, 4. yüzyıl Tapınağı, Genç Artemision, Tapınak (E) gibi adlar altında geçmektedir. Bu kitap içinde de tapınak için tek bir isim benimsenmemiştir.

Sidonlu Antipatros, Bizanslı Philon ile aynı yüzyılda (2. yy.) yaşamış ve onun seyahat kitabında sözünü etmiş olduğu dünyanın yedi harikasını gördüğünü yazmıştır. Ancak Antipatros’a göre bunların arasında en muhteşemi “o bulutlara doğru yükselen Artemis Tapınağı’dır”:¹

Babil’in göğe doğru yükselen duvarlarını gördüm, Alpheus’taki Zeus’u gördüm, Rodos’taki dev boyutlardaki heykeli ve [Babil] asma bahçelerini, Nil’deki yüksek piramitleri ve Mausolos’un devasa anıtını da gördüm. Ama sonunda, ne zaman ki o bulutlara doğru yükselen **Artemis Tapınağı**’nı gördüm; diğerleri gölgede kaldı. Ve dedim ki güneş Olympos’un dışında böyle görkemli bir şey gördü mü?

Sidonlu Antipatros

Bizanslı Philon ise kitabında Efes Artemisionu’nu dünya üzerinde tanrıların evi olarak tasvir etmiştir:²

Efes’teki eşsiz Artemis Tapınağı, tanrıların yeryüzündeki meskenidir. Onu kim gördüyse, ölümsüzlerin göksel evlerini yeryüzündekiyle değiştirdiğine inanacaktır. Olympos’u dağlarla fetretmeye girişen Devler ya da Aloidae aslında bir tapınak değil, tanrılara layık bir konut inşa etmişlerdir. Nasıl devam eden iş temelini aşıyorsa, sanat da azmiyle devam eden işi aşar.

Efes Artemisionu bütünüyle kaybıttı; geride kalmış olması gereken temel taşlarına ait en ufak bir izin bile bulunamamış olması, onun gerçek mi yoksa bir efsane mi olduğu konusunda şüphelerin uyanmasına neden olmuştu. 1845 yılında Efes'te araştırmalar yapmış olan E. Falkener'in *Ephesus and Temple of Diana* isimli kitabı R. Chandler'ın şu sözleriyle sona eriyor:³

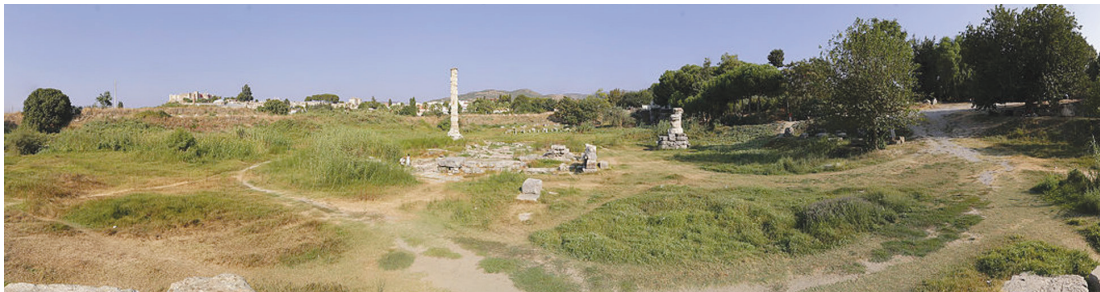
Diana Tapınağı'na ne oldu? Dünyanın harikası ardında hiçbir iz bırakmadan bir hayalet gibi ortadan kaybolabilir mi?

Gerçekten de Artemision, Klasik Çağ'ın bütün tapınakları arasında ardında en ufak bir iz bırakmadan kaybolmuş olan tek tapınaktı; Roma döneminden kalma sikkeler üzerindeki kabartmalar ile Plinius ve Vitruvius gibi yazarların tasvirleri olmasa, Antipatros ve Philon'un sözlerinin bir hayalin ürünü olduğuna inanılacaktı.

Falkener'in kitabı aslında bir mühendis olan ve demiryolu inşaatı için 1863'te İzmir'e gelmiş bulunan başka bir İngiliz John Turtle Wood'un konuya ilgi duymasına neden oldu. Wood bundan sonraki yıllarını tapınağın bulunmasına adanmış ve yedi yıllık çaba sonunda, 1869'un son gününde yüzyıllardır kayıp ve uzun zamandan beri aranmakta olan; bulunmasından ümit kesilmiş ve varlığından şüpheye düşülmüş olan tapınak sonunda ortaya çıkartılmıştı. John T. Wood, kazı çalışmalarını üç yıl daha sürdürdü; on yıllık kazı serüveni tapınağın parçalarının 1873'te Londra'ya taşınmasıyla son buldu.

Richard Stoneman *Land of the Lost Gods* kitabında bu durumu şöyle anlatmaktadır:⁴

.... tapınak bir daha asla yerinde görülemeyecek. Yeşil renkli bir su birikintisinin yanında ayağa kaldırılmış tek bir sütun, bir zamanlar orada olan 127 sütunun bedbaht bir hatırlatıcısı olarak tek başına duruyor. Kutsal ve Büyük Diana'larına ibadete gelen Efeslilerin yerini, sütunun üstünde yuva yapmış bir leylek ailesi almış. Diana artık Britanya Müzesi'nde ikamet ediyor.

Resim Giriş. 1 Temel taşları ve tek bir sütun dışında hiçbir şeyin kalmamış olduğu Artemis Tapınağı'nın kazı alanı, günümüz ziyaretçisine düş kırıklığından fazlasını verememektedir.

Tapınağa ait tonlarca mermer kalıntı, Efes'ten Londra'ya taşınmış ve günümüz ziyaretçisinin tapınağın esas ihtişamını tasavvur edebileceği hiçbir şey kalmamıştır. Wood'un tapınağı bulmasıyla bazı sorular cevaplanmış, ancak birçoğu da cevapsız kalmıştır. Wood'dan 21 yıl

sonra Efes'teki Avusturya kazılarına başkanlık edecek olan Otto Benndorf da Wood'u belki de hiçbir zaman tam olarak aydınlanamayacak bir karanlığın geride kalmasına neden olmakla suçlamıştı. Karanlıkta kalanların en başında geleni "Klasik dünyanın harikası olan bu yapıyı nasıl tasavvur edebiliriz?" sorusudur. Bu soru, birçok arkeolog, mimar ve sanatçıyı Klasik Çağ'ın yeniden keşfedilmeye başlandığı Rönesans'ın ilk yıllarından bu yana meşgul etmiştir. Tapınağın 19. yüzyılda bulunmasına kadar yapılan rekonstrüksiyonlar, antik gerçeğin geri-çatımı olmaktan uzak hayal mahsulleriydi. Ne yazık ki, ne tapınağın bulunması ne de onu takip eden 150 yılı aşkın süre içinde yapılan kazılar, bu gizem dolu mabedin üzerindeki esrar perdesini bütünüyle aralayamamıştır. Günümüze değin tümüyle gerçeklere dayalı ve bilimsel olarak kabul gören bir geri-çatım mümkün olamamıştır.

Ekrem Akurgal, *Ancient Civilisations and Ruins of Turkey* kitabında⁵ Britanya Müzesi'nde bulunan parçalardan hareketle tapınağın rekonstrüksiyonunun mümkün olduğunu söylemiştir. Bu kitapta etraflıca anlatılacak ve sunulacak olan rekonstrüksiyon çalışmasında Ekrem Akurgal'ın bu sözleri yol gösterici olmuştur. Onun tavsiyesini takip eden yazar, Britanya Müzesi'nde üç yıl boyunca yaz aylarını bu kalıntılar üzerinde çalışarak geçirmiştir.

Britanya Müzesi dünya kültürel mirasının antik yapıtlarının kalıntılarının saklandığı en büyük koleksiyonlardan birine sahiptir. Söz konusu Artemis Tapınağı olduğunda bu müzenin önemi daha da artmaktadır. Çünkü tapınaktan geriye kalmış parça ve heykellerin neredeyse tümü bu müzenin depolarında bulunmaktadır. Bu depolara girmeden, Antik Ege uygarlığının mimar ve taş ustalarının ellerinden çıkmış mermer parçalarla direkt temasa geçip, bunlara bakıp dokunmadan, onları ölçüp çizmeden Artemis Tapınağı hakkında yapılacak bir çalışmanın tamamlanabilmesi mümkün olamazdı. British Council ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin desteğiyle ve Britanya Müzesi yetkililerinden alınan özel izinle, Britanya Müzesi depolarında üç yıl boyunca Artemis Tapınağı'nın kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalar bu kitabın omurgasını oluşturmaktadır. Müzenin depolarında, kazı mahallinden Britanya Müzesi'ne taşınmış olan mermer parçalar arasında bulunan İyonik sütun başları, sütun kolonları, sütun taban ve tamburları, parapetler, *kyma* ve kornişlere ait çok sayıda parça incelenmiş, ölçülüp çizilmiş ve fotoğraflanmıştır. Ayrıca müze arşivlerinde bulunan, tapınağın keşfini ve takip eden dönemlerdeki kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş İngiliz arkeologlardan kalma birçok orijinal belge, çizim, fotoğraf, sikke ve kitaptan yararlanılmıştır.

Tapınak, doğa tarafından değil, insan eliyle yıkılmış olduğundan ve yıllar boyu bir mermer ocağıymış gibi talan edildiğinden, birkaçı dışında müze depolarında bulunanların neredeyse tamamı küçük parçalar halindedir. Bu parçalardan hareketle tapınağın gerçek görünümünü canlandıran bir üç boyutlu model geliştirilerek tapınağın yeni bir rekonstrüksiyonu yapılmış, böylelikle Artemision'un aslında nasıl görüldüğü sorusuna cevap bulunulmasına çalışılmıştır. Artemis Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu kitabın son bölümünün temasını oluşturmaktadır.

Bu nihai temanın kapsamı, bir lisanan diğerine tercüme yapmanın kapsadıklarına benzetilebilir. Tercümede, bir düşüncenin orijinal lisanında ifadesi ikinci lisanda ona karşılık gelen

ifadeye çevrilirken, orijinal lisanda ifade edilmiş düşüncenin eksiksiz anlaşılması ve ikinci lisana mutlak hâkimiyet gerekmektedir. Bu kitapta da bir zamanlar beyaz mermerin katı dünyasında tesis edilmiş olan tapınak, siber ortamda yeniden canlandırılırken, bir taraftan tapınağa ait eksiksiz bilgi, diğer taraftan da bilgisayarlı grafik teknolojisinin ustalık ve beceri ile kullanılması gerekmiştir. Tapınak, deyim yerindeyse, gerçek dünyanın katı mermerinden siber dünyanın sanallığına çevrilmiştir. Bu çeviride de bir lisandan ikincisine tercüme ediyormuş gibi yeni dünyada da orijinal dünyadakiyle aynı mesajı taşıyor olması hedeflenmiştir.

BÖLÜM SONU NOTLARI

- 1 Clayton ve Price, 1988, s. 12.
- 2 Bu paragrafın kaynağı Aelian olarak gösterilmektedir; Rudolf Hercher tarafından derlenen ve 1858’de Latince olarak yayımlanmış olan *Aelianus Praenestinus* isimli kitapta yer almıştır. Latince metinden Jean Blackwood’un İngilizceye yaptığı tercüme, yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
- 3 Falkener, 1862, s. 341.
- 4 Stoneman, 1987, s. 236.
- 5 Akurgal, 2011, s. 147.

Artemis, Efes ve Tapınak

AMAZONLAR, ARTEMİS VE TAPINAK

Amazonlar, Artemis ve tapınağın ortak hikâyesi, Troya Savaşı'ndan başlayıp Roma İmparatorluğu'nun parlak döneminin sona ermesiyle biten, üç milenyuma yayılan ve 21. yüzyıla kadar uzanan bir uzun hikâyedir. Bu hikâyeyi anlatabilmek için tarihçilerin, coğrafyacıların, gezginlerin ve arkeologların söylediklerinin yanı sıra mitolojiye, literatüre, antik devir insanlarının kültür ve inanışlarına dair bilgilere de ihtiyacımız vardır.

Mitolojiye göre on yıl süren ve Akhalıların Troyalıları dize getirmesiyle sonuçlanan savaşın son günlerinde, sönmekte olan bir mumun parlayan son alevine benzer bir ışık, Troya'nın savaş alanının üzerinde ışıldadı. Bu parlayan ışık, savaşçı Troyalıların safına katılan Amazonlardan ve onların görkemli kraliçesi Panthesileia'dan kaynaklanıyordu. Troya'nın düşüşü ve Amazonların tarih sahnesinden çekilmesinden yüzyıllar sonra doğan kuşaklar bile, onların gizeminden etkilenmeyi sürdürdüler. Bugün, üç milenyum sonra Amazonların hikâyesi ilham verici gücünü hâlâ korumaktadır.

Sanatçılar ve yazarlar, Amazonları ve Panthesileia'yı sayısız eserde tema olarak kullandılar. Roma'nın efsanevi yazarı Virgil, *Camilla*'yı Panthesileia'dan esinlenerek yaratmıştır. Shakespeare, Chaucer ve Boccaccio, Panthesileia'dan etkilenen diğer yazarlardır. Heinrich von Kleist, 1808'de *Panthesileia* isimli bir eser verdi ve bu eser İsviçreli besteci Ottmar Shock tarafından 1927'de operaya taşındı. Diğerlerini saymaya ne yerimiz yeter ne de zamanımız. Panthesileia Troya'ya, Hektor'un Akhilleus tarafından öldürülmesinden kısa bir süre sonra varır. Troya Savaşı'ndan 300 yıl sonra doğmuş olan Homeros, ağızdan ağıza dolaşan epik şiirleri toplayarak yazdığı *İlyada*'da on yıllık Troya Savaşı'nın son elli gününü anlatmakta ve Panthesileia, Troya'ya varmadan az önce sona ermektedir.

Bununla beraber, Amazonlardan söz eden en eski kaynak yine de *İlyada*'dır. *İlyada*'da Kral Priamos'un güzel Helen'e söylediklerini Azra Erhat'ın çevirisinden okuyalım:

Eskiden başlık bahçelik Phrygia'ya gitmiştim,
atları dörtmala giden bir sürü Phrygialı görmüştüm.
Otreus'un, tanrıya benzer Mygdon'un halkı,
ordular yayılmıştı Sakarya'nın kıyılarına,
Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün,
aralarına bir savaş ortağı almışlardı beni.
Gözleri dört dönen Akhalılar kadar kalabalık değillerdi.¹

İlyada'nın altıncı bölümünde kahraman Bellerophontes'in, Amazonları Lykia'da öldürdüğü anlatılmaktadır:

Bellerophontes uydu tanrıların isteğine,
Onu bir anda yere serdi.
Çarpıştı sonra ünlü Solmalarla.
Girdiği savaşların bu en çetiniydi.
Erkek gibi Amazonları öldürdü sonra.
Dönüşünde kral ona zorlu bir tuzak kurdu: yaygın Lykia'nın en iyi yiğitlerini seçti gönderdi pusu-
ya, ama onlar bir daha dönemediler evlerine,
kusursuz Bellerophontes öldürmüştü hepsini.²

Bu alıntıların her ikisinden de Amazonların Anadolu'da yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Anlatılanlar, birincisinde Sakarya Nehri kıyılarında, ikincisinde ise Lykia Bölgesinde geçmektedir. *İlyada*'nın ikinci bölümünde Amazonlardan dolaylı olarak bahsedilmektedir. Myrrhine mezarının sözünün edildiği bu bölümü de şöyle anlatıyor Homeros:

Kentin önünde sarp bir tepe var
Çıktılar ovanın dört bir yanından tepeye,
Baticia adını takmıştır ona halk,
Ölümsüzlerse yüksek atlayan Myrrhine'nin mezarı der.³

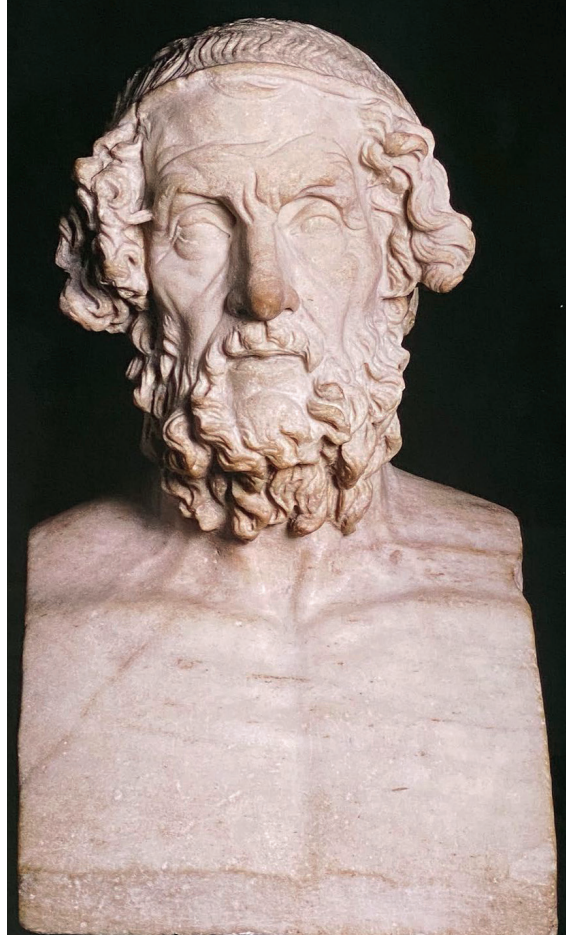
Troya'nın kapılarının önündeki bir tepelikte bulunan bir mezarı anlatan bu pasajda geçen Myrrhine, tipik bir Amazon ismidir. Romalı tarihçi ve coğrafyacı Strabon⁴ (bkz. dördüncü bölüm, "Strabon") bu pasaja referansla Myrrhine isimli bir Amazon'un gerçekten yaşamış olduğuna işaret etmiş ve "yüksek atlayan" ifadesinin onun atlı savaş arabalarını kullanmadaki çeviklik ve hızını anlattığını söylemiştir. Gerek bu pasajda geçen "yüksek atlayan" gerekse önceki iki pasajdaki Homeros'un Amazonları tasvir etmek için seçmiş olduğu "erkek gibi" ifadeleri, Amazonların savaş meydanında erkeklerle eşdeğer olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıda da söz ettiğimiz gibi *İlyada*, Troya Savaşı'nın son yılında elli gün içinde olanları anlatmaktadır ve Akhilleus'un Troya kahramanı Prens Hektor'u öldürmesi, cesedini arabasına bağlayarak Troya surları çevresinde üç kez sürüklemesi, baba Kral Priamos'un yalvarmaları karşısında insafa gelerek Hektor'un cesedini Priamos'a geri vermesiyle sona erer. Akhilleus ve Hektor'un hikâyesini anlatan mermer levhalar bir zamanlar Efes'te "Eziyet Kapısı" olarak bilinen (S. Türkoğlu, *Efes'in Öyküsü* adlı kitabında bu kapıya "Takip Kapısı" dendiğini söylemektedir⁵) bir kapının kemerini süslüyordu. Bu kapı, Efes ile Troya arasındaki tarihi bağın bir nişanesi olarak üstünde durulmağa değer anıtsal bir eserdir. Kapının 6. yüzyılda yapıldığı, ancak üzerindeki mermer levhaların çok daha eskiye ait olduğu düşünülmektedir. Kapının esas önemi, mermer levhaların üzerindeki kabartmalarda anlatılan hikâyeden kaynaklanmaktadır. Bu kabartmalarda Patroklos'un ölümü ve Akhilleus'un Hektor'un cesedini arabasının arkasına bağlayıp sürüklediği sahneler canlandırılmıştı. Ancak Hristiyanlığın yayılma döneminde, kapının mimarının kemere yerleştirildiği söz konusu levhalarda anlatılanın, Hristiyan kurbanlara yapılan zulmün hikâyesi olduğuna inanılmıştı. Bu nedenle de kapı yerel halk ve gezginler tarafından "Eziyet Kapısı" olarak anılır olmuştur.

1671'de Efes'e gelen ve kapıyı *in situ* olarak gören Thomas Smith, *Manners of the Turks* isimli kitabında mermer levhaları şöyle anlatmaktaydı:

Bazilikanın [St. John Kilisesi] kuzeyinde, yeni kaleye doğru giden yolun başlangıcındaki kapının üzerinde, sürüklenen insanları gösteren tuhaf figürlerin olduğu, muhtemelen zavallı Hristiyanlara vicdansız zalimler tarafından yapılan zulmü tasvir eden kabartmalar vardı.⁶

Birkaç sene arayla Efes'e giden Tournefort ve Chisull da "Eziyet Kapısı"nı gördüler ve kitaplarında yer verdiler. Kapının o zamanlar kemerindeki eksiksiz mermer levhalarla nasıl gözüktüğü ve bu mermer levhaların üzerindeki figürlerin neler olduğu, ilk kez Tournefort'un ölü-

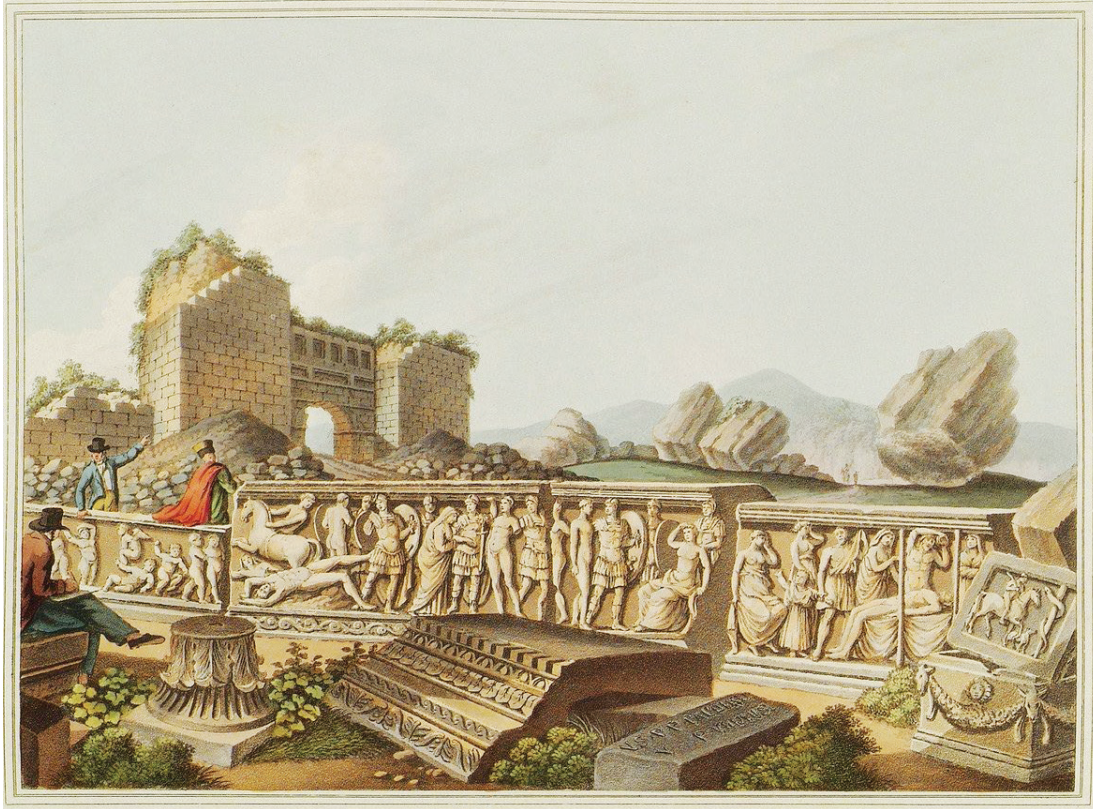

Resim 1.1 Homeros'un Britanya Müzesi'nde bulunan büstü

münden sonra basılan *A Voyage Into the Levant* isimli kitabındaki bir illüstrasyonda ortaya çıkmıştı (Resim 1.2).

Kabartma figürlerin Troya'nın yıkılışını anlatıyor olabileceğini ilk ortaya atan Chisull olmuştur. Chisull üç adet mermer levha görmüştü. Bunlar üzerinde yer alan rölyefleri detaylı olarak tasvir ettikten sonra bu rölyeflerin Troya'nın yıkılışını temsil ediyor olabileceğini, Hristiyanlara yapılan zulmü yansıtabileceğini ama daha büyük bir ihtimalle Romalıların kazandıkları bir zaferin hikâyesini anlattığını düşünmüştü:

2. mermer levha, birçok üniformalı figürün yer aldığı bir savaş sahnesini anlatan bir parçadır. Kahraman ve muzaffer edalı figürlerin asil ve usta bir elden çıktığından şüphe yoktur. Düşmanların karşısında şaşırılmış bir savaş atı vardır; sürücüsü ayaklarının altında yatmakta, etrafında Romalılara esir düşmüş askerlerin götürülüşü gözükmektedir. Bol bir abanın içindeki bir kadın, komutan edasıyla ayakta duran bir kişiye yalvarmaktadır; olayları yatıştırmak için araya girmeye çalıştığı izlenimini vermektedir. Bu sahne, bazılarının göre Troya'nın yıkılışını, diğerlerine göre ise Hristiyanlara yapılan zulmü tasvir etmektedir; ancak daha büyük bir ihtimalle bir Roma zaferini anlattığı düşünülebilir.

Resim 1.2 Tournefort'un kitabındaki "Eziyet Kapısı" ve mermer levhaların üzerindeki kabartma figürleri